

М.В. Зубець, В.П. Буркат, Ю.Ф. Мельник,
М.Я. Єфіменко, Ю.П. Полупан, П.І. Шаран

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ У ТВАРИННИЦТВІ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

Розглянуто організаційні, економічні та правові засади племінної справи у тваринництві у світлі Закону України "Про племінну справу у тваринництві". З урахуванням досвіду організації племінної справи в країнах з розвиненим тваринництвом запропоновано заходи щодо реформування системи селекції у молочному скотарстві з погляду на зміни майнових та земельних відносин на селі.

Племінна справа у тваринництві, як комплексна система організаційно-господарських, зоотехнічних та селекційних заходів, спрямованих на підвищення генетичного потенціалу продуктивності великої рогатої худоби, свиней, овець, коней, птиці та інших видів сільськогосподарських тварин, є і надалі залишатиметься однією з найголовніших підойм інтенсифікації галузі, підвищення її конкурентоспроможності в умовах формування ринкових відносин. Зважаючи на зазначену важливість належної організації племінної справи для інтенсифікації галузі тваринництва, існує нагальна потреба окреслити динаміку і перспективи її реалізації у зв'язку із набуттям чинності Закону України "Про племінну справу у тваринництві" та процесами реформування земельних і майнових відносин в аграрному секторі.

З погляду на необхідність створення сприятливого законодавчого поля для стимулювання розвитку племінної справи у незалежній державі Верховна Рада в грудні 1993 р. прийняла Закон України "Про племінне тваринництво" [1]. Він регламентував діяльність суб'єктів племінного тваринництва — підприємств з племінної справи, племінних заводів і господарств, селекційно-гібридних центрів, іподромів, контрольно-випробувальних станцій, центрів трансплантації, селянських (фермерських) господарств, які мали свідоцтво на право займатися племінною справою.

© М.В. Зубець, В.П. Буркат, Ю.Ф. Мельник,
М.Я. Єфіменко, Ю.П. Полупан, П.І. Шаран, 2000

Виконання Закону "Про племінне тваринництво" протягом шесті років показало його недостатню ефективність, оскільки поза сферою впливу Закону виявилися товарні господарства, що розводили тварин, використовуючи племінні ресурси. Штучне роз'єднання племінного і товарного тваринництва не могло позитивно вплинути на поліпшення справ у такій важливій галузі агропромислового комплексу. Крім того, у згаданому Законі звужено були окреслені завдання племінної справи, її організація, вимоги до роботи з племінними (генетичними) ресурсами, не знайшли відображення система державної племінної служби і державний контроль у галузі племінної справи у тваринництві. За межею впливу Закону опинились такі важливі види сільськогосподарських тварин, як риба, хутрові звірі, бджоли, шовкопряди, яких розводять також задля одержання певної продукції.

З метою усунення зазначених недоліків фахівцями колишнього Міністерства агропромислового комплексу, вченими науково-дослідних установ Української академії аграрних наук, спеціалістами мережі державної служби та селекціонерами-практиками були запропоновані істотні, докорінні зміни і доповнення до вказаного Закону. У грудні 1999 р. Верховна Рада розглянула і прийняла, а 21 грудня того ж року Президент України підписав новий Закон "Про племінну справу у тваринництві" [2], який набув чинності з дня його опублікування (25 січня 2000 р.). Він регулює правові відносини в галузі племінної справи у тваринництві, визначає права та обов'язки власників і споживачів племінних (генетичних) ресурсів, систему селекції та основи державного контролю за дотриманням законодавства про племінну справу у тваринництві.

Згідно із статтею 4 Закону об'єктами племінної справи у тваринництві є велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі, яких розводять з метою одержання від них відповідної продукції.

Суб'єктами племінної справи у тваринництві визначаються власники племінних (генетичних) ресурсів, підприємства (об'єднання) з племінної справи, селекційні, селекційно-технологічні та селекційно-гібридні центри, іподроми, станції оцінки племінних тварин, підприємства, установи, організації та фізичні особи, які надають відповідні послуги та беруть участь у ство-

ренні та використанні племінних генетичних ресурсів. На відміну від попереднього чинність нового Закону поширюється і на власників неплемінних тварин — споживачів племінних (генетичних) ресурсів та замовників послуг з племінної справи у тваринництві.

У новому Законі значно розширено коло актуальних проблем, які мають вирішуватись засобами племінної справи у тваринництві. Так, винятково важливе значення для підвищення ефективності зоотехнічної науки і практики має таке доповнення до статті 6, як "забезпечення функціонування єдиної системи селекції у тваринництві, зокрема ідентифікації племінних тварин, достовірного обліку їх походження і продуктивності, офіційної класифікації (оцінки) за типом, якістю потомків та іншими ознаками, формування інформаційної бази з племінної справи та періодичної публікації в засобах масової інформації аналітичних відомостей з племінної справи та даних комплексної оцінки тварин, стад, типів".

Безперечно, для реалізації вказаного завдання необхідні тривалий час і значні суми капітальних вкладень. Проте без вирішення названої проблеми неможливо створити власну високоцінну племінну базу тваринництва і завдяки цьому зменшити витрати бюджетних коштів на закупівлю за рубежом племінних ресурсів, а також проводити формування власного експортного потенціалу. Разом з тим Законом передбачено "ефективне використання в селекційному процесі найцінніших світових племінних (генетичних) ресурсів поліпшуючих порід". Тобто йдеться про припинення безсистемного, хаотичного завезення посереднього імпортного матеріалу і про необхідність систематичного залучення кращого світового генофонду для здійснення окремих селекційних завдань (створення нових порід, типів, ліній, кросів, виведення видатних за господарськи корисними якостями тварин і т. ін.).

Закон спрямовує у практичну площину творчу діяльність селекціонерів, визначивши одним із завдань племінної справи у тваринництві "впровадження у виробництво науково-технічних досягнень з питань генетики і селекції тварин". З метою чіткого окреслення взаємин суб'єктів племінного тваринництва у статті 7 сформульовані "Права та обов'язки суб'єктів племінної справи у тваринництві".

Серед обов'язків власників племінних (генетичних) ресурсів необхідно насамперед зазначити такі, як реєстрація та отримання в установленому порядку дозволу на використання племінних (генетичних) ресурсів для поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, їх реєстрація та ідентифікація, ведення установленного племінного обліку та відповідної племінної документації, використання для осіменіння та парування маточного поголів'я лише атестованих та допущених до відтворення плідників вищої племінної (генетичної) якості.

Законом визначено основну форму організації племінної справи — загальнодержавні програми селекції у тваринництві. Вони розробляються Кабінетом Міністрів України на 5—10 років і є обов'язковими для виконання всіма власниками та споживачами племінних (генетичних) ресурсів і замовниками послуг з племінної справи у тваринництві.

Зоотехнічною і селекційною практикою доведено, що результативність племінної справи у тваринництві значною мірою залежить від якості використаних племінних (генетичних) ресурсів та рівня кваліфікації працівників, що виконують певні функції у племінному тваринництві. Тому статтею 10 Закону визначено вимоги до племінних (генетичних) ресурсів. Так, племінні тварини мають бути ідентифіковані, зареєстровані у документах з племінної справи, дані про них внесені згідно з установленими вимогами до документів офіційного обліку продуктивності та офіційної класифікації (оцінки) за типом, походити від батьків, зареєстрованих у документах з племінної справи. Використовувана для штучного осіменіння сперма має бути одержана від племінних атестованих плідників, які допущені до використання для відтворення, ідентифікована, заготовлена та оброблена в умовах, передбачених технологічними вимогами, встановленими для цієї продукції, відповідати ветеринарно-санітарним вимогам і правилам, а дані про них повинні бути внесені до документів з племінної справи.

Власники племінних (генетичних) ресурсів зобов'язані мати племінні свідоцтва (сертифікати), які є документальним підтвердженням якості належних їм племінних тварин, сперми, ембріонів, яйцеклітин.

На поліпшення якості виконання спеціальних робіт, пов'язаних з веденням офіційного обліку продуктивності тварин,

офіційної класифікації (оцінки) за типом, отриманням, ідентифікацією, зберіганням сперми, ембріонів, яйцеклітин, штучним осіменінням маток та трансплантацією ембріонів, спрямована вимога Закону щодо залучення до здійснення цих функцій лише атестованих працівників, які мають відповідний дозвіл.

З погляду на процеси реформування організаційних та майнових засад ведення племінної роботи у тваринництві важливе правове значення має стаття 16 "Державні органи управління племінною справою у тваринництві". Управління племінною справою у тваринництві в Україні здійснює Головна державна племінна інспекція, що підпорядковується керівникові спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання сільського господарства. Керівництво племінною справою у тваринництві в регіонах здійснюється відповідними державними племінними інспекціями у тваринництві Автономної Республіки Крим, областей та районів. Тобто передбачена вертикаль щодо державного планування, управління та контролю над племінною справою у тваринництві.

Цілком логічним у виконанні вимог Закону буде створення нових структур, що забезпечуватимуть впроваджувано-технологічну частину виконання племінспекціями окреслених функцій. Це дасть змогу послідовно здійснити в Україні перехід до форм і методів племінної роботи, визнаних цивілізованим світом.

Важливе значення у виконанні Закону України "Про племінну справу у тваринництві" надається науково-дослідним установам. Вони покликані розробляти основи системи селекції, селекційні програми розведення тварин, ефективні методи та технології відтворення найцінніших племінних (генетичних) ресурсів і практичні рекомендації щодо застосування науково-технічних досягнень у виробництві. Але чи не найважливішим завданням для них стає така структурна перебудова, яка забезпечуватиме повний цикл робіт певного спрямування, визначеного Законом. Скажімо, проблема ідентифікації племінних тварин. Тут однаково важливі всі ланки: загальна методологія, конкретні методи, технологія і способи впровадження. Те ж можна сказати щодо оцінки тварин за типом, визначення племінної цінності плідників і маток і таке інше.

• Таким чином, Закон "Про племінну справу у тваринництві" визначає загальні правові, економічні та організаційні основи племінної справи у тваринництві, спрямовані на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі.

Наразі завершується підготовка проектів нормативних та правових документів, що спрямовані на реалізацію та повноцінне функціонування Закону України "Про племінну справу у тваринництві". Ними передбачено нові організаційні форми ведення племінної роботи в стадах господарств різних форм власності. Вони ґрунтуються на порідних принципах управління селекційним процесом та випробуваних світових системах обліку і оцінки тварин. Порідний рівень управління забезпечується засобами і методами великомасштабної селекції, що передбачає об'єднання в єдиний селекційний процес племінних, репродукторних і товарних стад, перенесення отриманих селекційних досягнень в активній частині породи на все її поголів'я.

Схему формування системи селекції в сучасних умовах розглянемо на прикладі молочного скотарства. Відповідно до Програми селекції сільськогосподарських тварин на 1999-2010 роки [3] реформування системи селекційно-племінної роботи передбачено через організацію асоціацій чорно-рябих, червоних, червоно-рябих, симентальської та бурих порід. Порідні асоціації створюються власниками племінної худоби, спеціалістами, які виконують певні функції у племінному скотарстві, науковцями-селекціонерами. Кожна з них насамперед визначає мережу племінних і контрольних стад у господарствах різних форм власності, складає завдання на одержання корів — потенційних матерів бугаїв, розробляє плани індивідуальних парубань, вирощування ремонтних бугайців і постановки їх на випробування за продуктивністю потомства. Спільно з держплемінспекціями проводить підготовку кадрів контролер-асистентської і експерт-бонітерської служби, видає державні книги племінних тварин, каталоги, що містять результати оцінки бугаїв за якістю нащадків. Об'єднує і координує роботу порідних асоціацій їх рада, головна функція якої полягає у здійсненні наукового забезпечення ведення племінної роботи. Це — атестація племінних ресурсів, розробка інструкцій та рекомендацій з бонітування

молочної худоби, оцінки бугаїв за якістю нащадків, лінійної оцінки типу будови тіла тварин тощо.

Програма порідних асоціацій впроваджується регіональними селекційними центрами, які координують роботу спеціалістів незалежної служби контролерів-асистентів та експертів-бонітерів. Чисельний склад контролер-асистентської і експерт-бонітерської служб залежить від концентрації племінних ресурсів у зонах обслуговування регіональними селекційними центрами [3—5]. Регіональні селекційні центри також забезпечують роботу лабораторій з визначення у молоці вмісту поживних речовин (жиру, білка) та його якості (наявності соматичних клітин тощо).

Вихідні дані, які характеризують продуктивні ознаки племінних корів, племінну цінність бугаїв, лінійну оцінку типу будови тіла корів, нагромаджуються на магнітних носіях комп'ютерів регіональних селекційних центрів і передаються для узагальнення та обробки до центрального інформаційного центру.

Витрати на основні складові системи ведення селекційно-племінної роботи у молочному скотарстві (створення асоціацій, незалежної служби контролерів-асистентів і експертів-бонітерів, лабораторій з визначення якості молока, комп'ютерної системи "Селекція", наукового забезпечення) передбачено здійснювати за рахунок фінансування, розроблення та виконання загальнодержавних програм селекції у племінному тваринництві [3].

Розрахунки показують, що поліпшення господарськи корисних ознак тварин на засадах великомасштабної селекції можливе за умови розміщення у племінному заводі, племінному господарстві не менше 350—400, племінному фермерському (селянському) господарстві — 50 племінних корів. Тому значної шкоди селекції може завдати роздріблення стад племінних корів без врахування особливостей сільськогосподарських підприємств (їх економічного стану, забезпечення матеріально-технічними ресурсами, економічної стабільності, традицій господарювання, спеціалізації), тобто якщо спрощено, примітивно підходити до реалізації Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [6].

З цього приводу важливо підкреслити, що переважна більшість племінних заводів — це великі спеціалізовані під-

приємства з розвинутим високопродуктивним тваринництвом і орієнтованим на забезпечення племінних тварин кормами власного виробництва рослинництвом. Вони мають можливість на високому рівні проводити племінну роботу на основі співпраці з провідними світовими лідерами в галузі селекції, забезпечувати високу продуктивність худоби і прибутковість скотарства. Племінні господарства за наявності платоспроможного попиту здатні забезпечувати племінним молодняком товарні сільгосп-підприємства різних форм власності.

У зв'язку із цим економічно доцільно не лише зберегти цілісність майнових і земельних комплексів племінних заводів, а й розширити їх, зберегти великотоварне виробництво. Життя підтверджує обґрунтованість аналогічних пропозицій. Наприклад, під час реформування КСП "Україна" Кагарлицького району Київської області племзавод не роздробився, а навіть зріс і має можливості для подальшого розширення [7].

Яку організаційно-правову форму господарювання обрати — акціонерне товариство, товариство з обмеженою, додатковою відповідальністю, повне або командитне товариство, сільськогосподарський кооператив, селянське (фермерське) господарство, приватне підприємство чи підприємство без створення юридичної особи — це залежить від низки факторів [8]. Серед них вирішальну роль відіграють такі: наявність лідера, бажання власників паїв брати на себе певну частку відповідальності за спільне господарювання, спроможність членів господарства виконувати необхідні роботи тощо. Головне при цьому — воля кожного власника, бажання ввійти до того чи іншого господарства, передати свою землю і майно в оренду або господарювати самостійно. Визначальними у виборі приватного господарства, що приходить на зміну КСП, мають бути вищий рівень персоніфікації власності, максимальне збереження господарсько-територіальних комплексів, що забезпечить ефективне використання землі й майна, розвиток соціальної сфери села [9].

Великі за чисельністю поголів'я тваринницькі племінні (як і товарні) підприємства мають перевагу перед дрібними фермерськими не лише за можливістю ефективнішого запровадження методів великомасштабної селекції, але й через раціональнішу організацію, поглиблену механізацію праці

та підвищену ефективність виробництва продукції. Саме цими чинниками зумовлена стійка тенденція збільшення розміру фермерських господарств та створення великих тваринницьких комплексів у традиційно фермерських країнах з розвинутим скотарством (США, Канада, країни Західної Європи тощо). Так, у США середній розмір молочних ферм з 1980 до 1987 р. збільшився з 33 до 67 корів, а з 1980 до 1996 р. число ферм зменшилось більш як удвічі при збільшенні розміру стад в 11 разів [10]. При цьому рівень прямих затрат праці на виробництво 1 ц молока знизився з 1950 до 1996 р. більш як у 20 разів (відповідно з 5,2 до 0,12 людино-години) [10]. Тобто характерні для молочного тваринництва США високі темпи концентрації виробництва і дедалі більше їх зосередження на великих (понад 100 корів) і середніх (50—100 корів) фермах супроводжуються одночасним зменшенням загального поголів'я корів молочних порід у країні, істотним підвищенням продуктивності худоби і праці та, як наслідок, зростанням ефективності та рентабельності виробництва продукції, отже, посиленням її конкурентоспроможності.

Удосконалення соціально-економічних відносин на селі приведе до збільшення чисельності цінного племінного поголів'я у дрібних приватних господарствах (1—2 корови). Виправданою також вбачається стратегія державного стимулювання створення середніх фермерських племінних господарств (30—100 корів). Тому аграрна наука, сільгоспоргани мають творчо використати наявний досвід інших країн щодо всебічного сервісного обслуговування таких дрібних господарств.

Стратегія і тактика реформування аграрного сектора передбачають всебічний розвиток інфраструктури ринку сільгосппродукції, забезпечення його прозорості, паритетності, створення рівних умов для конкуренції всіх учасників аграрного ринку [9]. З цією метою намічається:

- стимулювання створених селянських (фермерських) кооперативів та приватних підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції шляхом поширення на них системи пільгового оподаткування, яка діє для сільського господарства;
- забезпечення закупівлі для державних потреб ресурсів і продукції лише через аукціони і біржі незалежно від власності та розмірів підприємств;

• надання державної підтримки за програмами розвитку аграрного сектора (племінна справа, селекція тощо) виключно на конкурентних засадах.

Також передбачається вдосконалити економічні та фінансово-кредитні відносини на селі. Це буде здійснено шляхом запровадження іпотечного кредитування, створення механізму фінансових гарантій повернення кредитів сільгосптоваровиробниками через спеціалізовані структури за оцінкою платоспроможності та санації підприємств. Будуть запроваджені механізми відповідальності власників і керівників підприємств і господарств за своєчасну виплату заробітної плати та дивідендів, а також за розрахунки з державою.

Практична реалізація цих та інших ключових напрямів реформування аграрного сектора (правове забезпечення реформ, удосконалення управління АПК, регулювання економічних відносин на ринкових засадах) перетворить його у провідний, експортоспроможний сектор економіки.

Реформування соціально-економічних відносин на селі створить стабільні сприятливі умови для такого рівня розвитку галузей АПК України в цілому, і тваринництва зокрема, що забезпечить внутрішні потреби держави у продовольчих ресурсах, а також дасть змогу вийти з ними на зовнішній ринок і зайняти на ньому своє відповідне місце.

1. Закон України "Про племінне тваринництво" // Голос України. — 1994. — 11 січня. — № 4 (754). — С. 5.

2. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про племінне тваринництво"// Там же. — 2000. — 25 січня. — № 13 (2260). — С. 4—5.

3. Програма селекції сільськогосподарських тварин на 1999—2010 роки / За загальною редакцією Ю.Ф. Мельника і В.П. Бурката. — К., 1999. — 338 с.

4. Принципи реформування системи селекційно-племінної роботи у молочному скотарстві / В.П. Буркат, М.Я. Єфіменко, О.Ф. Хаврук та ін. // Вісник аграрної науки. — 1998. — № 11. — С. 44—49.

5. Система ведення селекційно-племінної роботи у молочному скотарстві України / М.В. Зубець, В.П. Буркат, М.Я. Єфіменко та ін. // Розведення і генетика тварин. — 1999. — Вип. 31—32. — С. 3—7.

6. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" // Урядовий кур'єр. — 1999. — 8 грудня. — № 230 (1665). — С. 4.

7. *Стрекаль В.* Плезмзаводи дробити не варто // Київська правда. — 2000. — 3 лютого. — № 12 (21038). — С. 2.
8. *Життя після КСП* // Київська правда. — 2000. — 20 січня. — № 6 (21032). — С. 2.
9. *Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000—2004 роки / Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 р. (проект)* // Голос України. — 2000. — 2 лютого.
10. *Первов Н.Г., Черняков Б.А.* Молочная индустрия в США // Зоотехнія. — 1999. — № 9. — С. 27—30.

Інститут розведення і генетики тварин УААН

УДК 636.082.

В.І. Антоненко, Е.І. Данилків,
Ю.І. Голубчук, Б.Є. Подоба

ІМУНОГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЛЕМІННИХ РЕСУРСІВ ЧОРНО-РЯБОЇ ХУДОБИ ПЛЕМЗАВОДУ "ЧАЙКА"

Подано матеріали про імуногенетичну структуру отриманих в племзаводі "Чайка" і оцінених за якістю потомства бугаїв-плідників. Розглянуто роль генетичних маркерів у формуванні генеалогічної структури стада.

Послідовне підвищення генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин забезпечується селекційною роботою, спрямованість якої ґрунтується на всебічній оцінці племінних ресурсів [1]. До методів такої оцінки належить імуногенетичний аналіз популяцій, що селекціонуються [2]. Найчастіше він виконується за даними досліджень маточного поголів'я племінних господарств або бугаїв-плідників племпідприємств, що не дає повного уявлення про генетичні особливості прогресуючої частини породи. Тому заслуговує на увагу імуногенетичне дослідження племінних ресурсів за поголів'ям плідників, що оцінені за якістю потомства. Такий підхід реалізований нами за матеріалами оцінки бугаїв, які одержані в племзаводі "Чайка".

© В.І. Антоненко, Е.І. Данилків, Ю.І. Голубчук, Б.Є. Подоба, 2000

Розведення і генетика тварин. 2000. Вип. 33